

סקירת ספרים חדשים

עורכת המדור: אלישבע סדן

מוריה אבנימלך, "אוצר נעלם": הפנסיה כמנוף כלכלי. הוצאת בית ברל וגלובס, 2003. 149 עמודים.

הספר שלפנינו מאתגר מוסכמה רווחת: הכלכלה לחוד, וענייני החברה לחוד. תורת הכלכלה מנסחת את החוקים והכללים הנוגעים לאופן שבו החברה האנושית מפרנסת את עצמה. ענייני החברה הם לכל היותר מקבץ תלונות בכיני – עוני, מחסור, אי־צדק. מוסכמה זו בולטת על רקע מאהל המחאה של האימהות ה"חד־הוריות" מול משרדי הממשלה בירושלים. עיתונאים "חברתיים" מחזקים את התביעה של הנשים החד־הוריות להחזיר להן את הקצבאות שניטלו מהן. פרשנים כלכליים מציבים מול מחאה בכינית זו את עיקרה המוסרי של התורה הכלכלית – אחריותו של האדם לפרנסת עצמו.

מוריה אבנימלך בספרה זה (וגם בספרה הקודם, רווחה מתקתקת!) מבטלת את ההפרדה בין תורת הכלכלה למשנה החברתית. אפשר לומר עליה שהיא מציגה דיסציפלינה אינטגרטיבית חלופית – "כלכלה חברתית".

תלמידי הכלכלה לומדים כבר בשנה הראשונה ללימודיהם באוניברסיטה, במסגרת "המבוא לכלכלה", על הקשר בין חיסכון להשקעה, ובין השקעה לצמיחה. הנה כך: הפעילות הכלכלית מניבה למשתתפיה "הכנסה". הכנסה זו מיועדת לשני שימושים, "תצרוכת" ו"חיסכון", וה"חיסכון" הוא המקור להשקעה. ומהו מכשיר החיסכון הנפוץ ביותר במשק המודרני? פנסיה, קופת הגמל וביטוח החיים. זהו חיסכון עממי. כמעט כל אדם מפריש מהכנסתו לקרן חיסכון שתעמוד לרשותו לעת זקנה, מחלה או – חלילה – מוות. הפרשות אלה מהוות את המקור העיקרי למימון השקעות בפיתוח המשק ובצמיחתו.

אבנימלך מתארת, בניתוח היסטורי, כלכלי וחברתי, איך הוקמו ביישוב הארצישראלי ובשנות המדינה הראשונות מכשירי החיסכון העממי, ואיך הופנו אלה לפיתוח תשתית כלכלית לאומית וכבסיס להתיישבות יהודים בארץ.

1. מוריה אבנימלך ויוסי תמיר, רווחה מתקתקת: הכלכלה והפוליטיקה של הרווחה בישראל. הוצאת הקיבוץ המאוחד, סדרת קו אדום, 2002. סקירה על הספר פורסמה בביטחון סוציאלי 64.

מול שר אוצר ישראלי (נתניהו) המאשים את בן-גוריון באחריות להקמתו של משק "סוציאליסטי" (נחשל ומפגר) בארץ, מתארת אבנימלך איך דווקא אותם סוציאליסטים (רחמנא ליצלן), הבינו את הכלל הכלכלי האלמנטרי ש"החיסכון הוא המקור להשקעה", וההשקעה היא הערובה לצמיחה, והקימו את המכשירים שנטלו על עצמם את מימוש התיאוריה הקפיטליסטית הזאת: התוכנית הכספית של חברת העובדים, בנק הפועלים כאחראי להשקעה בפיתוח המשק, הקמתה של "גמול" (המשקיע המוסדי הראשון – והיחיד – שהוקם ופעל בארץ); ומוסדות האוצר בשליטת מפא"י (אשכול וספיר), שנטלו את מחצית התקבולים מקרנות הפנסיה והגמל, תמורת איגרות חוב ממשלתיות ("צמודות"), אשר הבטיחו תשואה נאה למבוטחים בקרנות ובקופות, והשתמשו בכספים אלה לפעילות ממשלתית יוזמת המכוונת לפיתוח משק הארץ.

על-פי אבנימלך, דווקא "הסוציאליסטים" הפנימו את תורת הכלכלה "הקפיטליסטית" והנהיגו כלכלה חברתית. הם נטלו את כספי החיסכון העממי והשקיעו אותם בפיתוח המשק. לעומתם, חסידי כלכלת השוק הקפיטליסטית, כאשר עלו לשלטון לאחר המהפך של 1977 – אגב, בסיסמה להמיר את "השעטנו של סוציאליזם, קפיטליזם ואנרכיה למשק פרטי, "חופשי ותחרותי" (לפי מצע הליכוד לקראת הבחירות ב-1977) – הפקיעו את כל כספי הפנסיה, הגמל וביטוח החיים, העבירו אותם לאוצר המדינה, ואסרו על זה להשתמש בהם לפיתוחו של המשק הישראלי.

כלומר, דווקא האליטה הכלכלית – האקדמיה, הפרשנות העיתונאית, ובכירי האוצר – הפנו עורף לחוקי הכלכלה אשר בשמם הם נשבעים, וניתקו את הקשר בין חיסכון להשקעה. את התוצאה אנו רואים במיתון המתמשך, המכה במשק הישראלי בשנים האחרונות.

אבנימלך מפנה את תשומת לב הקורא לנעשה במדינות העולם המערבי, ומצביעה על האופן שבו הכלכלה הקפיטליסטית משתמשת בכספי החיסכון העממי (פנסיה, גמל, וביטוח חיים) לפיתוח המשק. "משקיעים מוסדיים" הם המנהלים את כספי הקרנות ומפנים אותם להשקעה בשוק ההון, במפעלי תעשייה ובמיזמי תשתית. בדרך זו הם מממשים שתי מטרות – מבטיחים את עתידם של החוסכים הוותיקים לעת פרישתם משוק העבודה, ואת פרנסתם של הצעירים עם כניסתם לשוק העבודה, המתרחב הודות להשקעה המתבצעת במימון כספי החיסכון הפנסיוני של אבותיהם.

מעניין. משקיעים מוסדיים ממדינות המערב הפנו את מקורותיהם גם להשקעה בשוק ההון הישראלי. "כור" (החברה ההסתדרותית ז"ל) שרשמה, לפני שנים רבות, את מניותיה למסחר בבורסה של תל-אביב, גילתה שאחזות ממניותיה נרכשו בידי לא אחר מאשר "קרן הפנסיה של אלמנות המלחמה הסקוטיות" (בבריטניה). איננו יודעים מי הן האלמנות ועל אילו מלחמות מדובר, אבל קרן הפנסיה "מבטחים", קרן הפנסיה של עובדי התעשייה בישראל, אינה מחזיקה היום ב"כור" ולו מניה אחת.

לסכן את כספי עמיתיה ב"קזינו הלאומי" ברחוב אחד העם? לא יעלה על הדעת. ובכן, אבנימלך, בנתונים שהיא מביאה (עמ' 119), מראה, שהתשואה שזוכים לה עמיתיה הקרנות בכל מדינות המערב (ואלמנות המלחמה הסקוטיות ביניהם) גבוהה פי כמה מן התשואה המתקבלת מאיגרות החוב הממשלתיות, "המיועדות", של ממשלת ישראל, הניתנות לקרנות הפנסיה המקומיות בתמורה להפקדת כספי עמיתיהן באוצר ממשלת ישראל, וזה – דווקא בנימוק שלממשלה אסור להשקיע במשק – משתמש בכספי החיסכון הפנסיוני למימון הוצאותיה השוטפות של ממשלת ישראל.

הניתוק בין החיסכון העממי המקומי ובין הבורסה של תל-אביב עושה את הבורסה הזאת נכה. אין פלא שממשלת ישראל אינה מצליחה להיעזר בה למימוש מדיניות ההפרטה שלה, ונאלצת לפנות ל"אצולת הממון" המקומית והיהודית, ש"תגאל" אותה מנכסיה ועסקיה.

אבנימלך אינה מסתפקת בתיאור ובניתוח היסטורי, אלא פונה ומציעה, בפרק האחרון של ספרה, רפורמה עתידית "לגלות אוצר נעלם, המלצות לשינויים". היא מסתמכת על "הניסיון בעולם" (פרק 9 בספר) ומתווה את הדרך לשיפור שוק ההון הישראלי ומעמדם של משקיעים מוסדיים בו, ולחיבור מחודש בין חיסכון להשקעה, בין השקעה לצמיחה, ובין צמיחה לרווחה כלכלית.

זהו ספר מומלץ לקריאה ובייחוד למורים ולתלמידים בחוגים המתמחים במדעי החברה. למדעים אלה, ולעוסקים בהם, תורת "הכלכלה החברתית" שאבנימלך מציעה, היא כאוויר לנשימה.

אפרים ריינר

לשעבר יושב-ראש בנק הפועלים ויושב-ראש "גמול"

ובעל טור בעיתון "הארץ"

תמרה ברנע ורפיק חוסייני (עורכים), **הווירוס לא עוצר במחסום, תל-אביב: עם עובד, 2002. 415 עמודים.**

ספרם של תמרה ברנע ורפיק חוסייני הוא הסיפור של שיתוף הפעולה בין מערכות הבריאות הישראלית והפלסטינית בשנים 1967–1994, ושל היפרדות מערכת הבריאות הפלסטינית מישראל בעקבות הסכם אוסלו והתפתחותה כמערכת עצמאית בשנים 1994–2000.

ברנע וחוסייני, שניהם חוקרי בריאות, הזמינו כמה עשרות מומחים ישראלים, פלסטיניים ובינלאומיים לבחון את הזיקה בין שתי מערכות הבריאות בעשרים ושבע שנות השלטון הישראלי ובשש שנות האוטונומיה, מיישום הסכם "עזה ויריחו תחילה" ועד חתימת הספר בספטמבר 2000, חודש לפני פרוץ אינתפאדת אל אקצה. כאשר ראה הספר אור, בסוף 2002, מצאו שני העמים את עצמם בעיצומם של מלחמה ופיגועי

טרור הנמשכים עד היום. מרבית הישראלים מתעניינים היום פחות בשאלת המחיר האנושי של עיכובם במחסום של חולים ויולדות הנוקקים לטיפול רפואי, ויותר בשאלת האפקטיביות של החלפת מחסום מאויש בחיילים במחסום אלקטרוני מתוחכם. יחד עם זאת, אין עיתוי מתאים יותר מזה לעיון בספר שהוא עשיר במידע ובתובנות, והמציג את הבריאות הן ככלי במאבק לאומי והן ככלי לפיוס היסטורי ולגשר לדו קיום.

שמו של הספר מבטא את התפיסה שמאז שנת 1967 הישראלים והפלסטינים הם משפחה אחת מבחינה אפידימיולוגית, ולפיכך שיתוף הפעולה ביניהם בתחום הבריאות הוא לא רק צו הומניטרי וחובתו של הכובש, אלא גם אינטרס משותף.

אבל גם נושא הומניטרי כמו רפואה הוא פוליטי. כשם שהנרטיב הלאומי הפלסטיני שונה מזה הישראלי, כך גם סיפור התפתחות מערכת הבריאות הפלסטינית שונה כשהוא מוצג מנקודת המבט של כותבים ישראלים ופלסטינים. הישראלים מדגישים את תרומת הממשל האזרחי הישראלי לשיפור רמת הבריאות בשטחים, ואילו הפלסטינים ממעיטים מערכה של תרומה זו. רוב הכותבים הישראלים מציינים בסיפוק את תרומת ישראל לפיתוח שירותי הרפואה בשטחים, החל מרפואה מונעת, טיפול באם ובתינוק ומתן חיסונים, וכלה בהכשרת כוח-אדם רפואי, ומרוצים מעצמם כשהם משווים את מצב הבריאות ושירותי הרפואה שמצאו בשטחים בשנת 1967 למצב שהשאירו אחריהם כאשר הופרדו המערכות בשנת 1994. הכותבים הפלסטינים טוענים, שהפרמטר הרלוונטי להערכה הוא הפער בין מצב הבריאות ורמת שירותי הרפואה ששררו בשטחים ערב ההיפרדות לאלה ששררו באותו זמן בישראל. על-פי מבחן זה אין לישראל סיבה לגאווה.

כך סבורים גם ד"ר ניב גורדון וד"ר רוחמה מרטון, ממקימי עמותת "רופאים ישראלים-פלסטינים לזכויות אדם" ("מערכת הבריאות הזקוקה לשיקום", עמ' 130-142). הם טוענים, שישראל נתנה מענה דל לשיקום אנשים עם מוגבלות, ושבניגוד למצב בישראל, את רוב שירותי השיקום בשטחים סיפקו ארגונים לא-ממשלתיים פלסטיניים ובינלאומיים. הם מצביעים על הפרות החוק הבינלאומי בידי ישראל במימוש זכויות אנשים עם מוגבלות, לרבות הפרת אמנת זכויות הילד. מסקנתם היא, שישראל חייבת לתמוך במערכת הבריאות והשיקום הפלסטינית לא רק משיקולי חמלה ומוסר, אלא גם כדי לתת סיכוי לשלום.

אפילו נושא טכני כמו סטטיסטיקה של בריאות מתגלה ככלי פוליטי: נשיא הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה הפלסטינית, פרופ' חסן אבו ליבדה ("סטטיסטיקה בארץ חדשה: אתגרים וציוני דרך - הבריאות כדוגמה", עמ' 203-218), טוען, שהמינהל האזרחי הישראלי אסף מידע לצורכי כיבוש, ולא מידע שישמש תשתית לפיתוח שירותי בריאות לתושבים. ד"ר רפיק חוסייני, ממעצבי תוכנית הבריאות הלאומית הפלסטינית ("מימון מערכת הבריאות בפלשתיין - רציונליזציה או כישלון חרוץ", עמ' 219-234),

טוען, שהישראלים התייחסו אפילו לנתוני הוצאה והכנסה במגזר הבריאות הפלסטיני כאל מידע ביטחוני חסוי, וסירבו לחשוף אותו אפילו בפני ארגון הבריאות העולמי. רק במהלך שיחות ההיפרדות, באוגוסט 1994, ניאותו להציג את תמצית המידע הזה בפני חברי מועצת הבריאות הפלסטינית ונציגי משרד הבריאות הפלסטיני.

תמרה ברנע, מנהלת תוכנית המזרח התיכון בארגון הג'וינט, והחוקרת עירא כהנמן ("מידע למדיניות ומדיניות למידע", עמ' 79–89) בוחנות את מדיניות איסוף המידע הסטטיסטי שנקטה ישראל בקריטריון הרלוונטיות שלו לתכנון ופיתוח שירותי הבריאות הפלסטינים. הן מציינות את תפקידן של משלחות המומחים מטעם ארגון הבריאות הבינלאומי כגורם מדרבן באיסוף מידע רפואי בשטחים בשנים 1975–1986, ואת החלטת ישראל לאסור כניסת משלחות אלה לשטחים לאחר שימוש פוליטי שעשו בנתונים כדי לנגח את ישראל בארגון האו"ם.

נושא שבו יש תמימות דעים בין הכותבים הישראלים והפלסטינים הוא הקביעה, שמערכת הבריאות הפלסטינית עברה בהצלחה את מבחן התפקוד העצמאי בשנים 1994–2000. השאלה שהספר לא הספיק לענות עליה היא, האם מערכת זו תצלה גם את מבחן התפקוד בעת מלחמה מתמשכת. העובדה המעודדת היא, שלמרות הניתוק משירותי הבריאות הישראליים, מערכת הבריאות הפלסטינית לא התמוטטה, והיא ממשיכה לספק שירותי בריאות לאוכלוסייה, למרות חולשתה של הרשות הפלסטינית. הסבר חלקי לכך הוא הסיוע המקצועי והכספי המסיבי שהתקבל מגורמים בינלאומיים והתפקיד שממלאים ארגונים לא-ממשלתיים במערכת הבריאות הפלסטינית.

פחות מעודדת היא ההתמרה שחלה עם ההסלמה הביטחונית באוקטובר 2000 במצב הבריאות של שתי האוכלוסיות, הפלסטינית והישראלית. הצעת התקציב לשנת 2004 מבשרת שנה שלישית של שחיקת סל הבריאות, ומוכיחה שמלחמה פוגעת גם בצד החזק. הווירוס לא עוצר במחסום, הטיפול הרפואי – כן.

מוריה אבנימלך

המסלול האקדמי המכללה למינהל

אלעזר לשם ודורית רואר־סטריאר (עורכים), שונות תרבותית כאתגר לשירותי אנוש, ירושלים: הוצאת הספרים ע"ש י"ל מאגנס, האוניברסיטה העברית, 2003. 370 עמודים.

ספר זה נוצר כפרי של הכנס לציון ארבעים שנה לבית־הספר לעבודה סוציאלית ע"ש פאול ברוואלד בירושלים. הכנס, אשר נשא את השם "מכור היתוך לחברה רב-תרבותית", עסק בהשלכות אופייה המשתנה של החברה בארץ על כלל המקצועות העוסקים בשירותי אנוש. בעקבותיו פורסמו בפנינו עורכי הספר ושותפיהם לכתובה את אחד האתגרים המרכזיים שבפנינו ניצבת היום החברה הישראלית: התמודדות עם

שונות תרבותית. הספר מוקדש ברובו לתרבות בהגדרתה כתרבות מוצא, והוא כולל מעט התייחסות ישירה לתרבויות המאפיינות קבוצות עם מאפיינים כמו תרבות גיל, תרבות מקצועית, תרבות מגדר.

פרקי הספר מסתמכים ברובם על מחקר אמפירי מתחומי העבודה הסוציאלית, הפסיכולוגיה, החינוך, הקרימינולוגיה, הפסיכיאטריה, הסוציולוגיה והאנתרופולוגיה. הוא מספק ביבליוגרפיה עשירה ומגוונת המאפשרת להבין לעומקם מונחים מרכזיים כגון זהות פרטית וחברתית, התקרבות והתבדלות, הטמעה, שילוב, שוליות, הכלה, הדרה, פלורליזם, וקונפורמיות.

בראשית הספר מובאת סקירה היסטורית מקיפה, מפורטת ומאורגנת, המהווה עוגן לפרקים שאחריה. הסקירה, שנכתבה בידי אלעזר לשם, בוחנת את מגמת הרב-תרבותיות בחברה הישראלית עם פתיחתה של המאה החדשה. הפרק מצביע על תהליך התהוותה בארץ של חברה רב-תרבותית, ומתייחס למגמות אידיאולוגיות, לתמורות מבניות, ליחסי גומלין ולמדיניות שעיצבו את המעבר מחברה חד-תרבותית, הגמונית ואחידה. כמו-כן, מובאת סקירה מקיפה ומעניינת של המגורים המרכזיים בארץ: הערבי, הרוסי, היהדות החרדית האשכנזית והמזרחיים. סקירה זו מאירה את מורכבותו של התצרף התרבותי בישראל, שבו קבוצות שונות מפתחות דרכים ייחודיות לתפיסת זהות קבוצתית, יוצרות מנגנוני שימור ושינוי ומאמצות דפוסי התנהגות של שילוב או בידול. הפרק דן גם בסוגיות ביקורתיות של שוני בקליטת עלייה וביחסים החברתיים בין קבוצות רוב לקבוצות מיעוט, במשמעותן של תפיסות עולם פלורליסטיות ושל דמוקרטיה ליברלית ובהשפעתם של לחצים פוליטיים על עיצוב אידיאולוגיה רב-תרבותית.

הפרקים הנוספים בספר נסמכים ברובם על הניסיון בישראל. חלקם עוסקים בנושא השוני התרבותי והשלכותיו וחלקם האחר בהתערבות רגישת-תרבות. הם מציגים מפגש מרתק בין תפיסות והתנהגויות, חלקן מוטמעות ומובנות מאליהן, ובין המציאות של שונות תרבותית. כך, למשל, ניתן ללמוד על הפער בין רצון העולים להשתלב בחברה לעומת רצון הקולטים להטמיעם, כאשר הקולטים מתבטאים לא פעם בצורה אתנוצנטרית, בפטרונות, ומגלים יחס של שיפוטיות וניכור. כזהו הפרק שכתב גבריאל הורנצ'יק, העוסק ביתרונות של שונות תרבותית כמקדמת את ההסתגלות של הפרט. המחבר מדגיש, שיש להבין את הפער בין נותני השירותים ללקוחותיהם במונחי פרשנות תרבותית שונה של מושגים חיוניים משותפים ושל הציפיות ההדדיות זה מזה. פרק זה ממקד את הצורך בתהליכי שינוי ולמידה דווקא בקולטים ומכוון לשינוי מדיניות המעודדת ריבוי זהויות.

מתוך המחקרים נפרסת הצגה רב-ממדית של זהות תרבותית, כמו גם מסר, שיש להבין עמדות, רגשות, חוויות והתנהגויות בהקשרן התרבותי. רון שור עומד במאמרו

על חשיבותם של גורמים תרבותיים בהערכת מצבי סיכון של ילדים, על התפיסות של הורים שעלו ממדינות אירופיות בחבר העמים ועל האמצעים שהם נוקטים כדי להתמודד עם התנהגויות לא מקובלות של ילדים. הבנה רגישת-תרבות זו נחוצה לטיפול בילדים עולים הנמצאים במצבי סיכון ובהוריהם. גם מאמרו של תמר רפפורט ועדנה לומסקי-פדר, "איש זר בבית", מצביע על חשיבותה של ההכרה בחוויות קבוצת המיעוט. מאמר זה מציג מחקר נרטיבי על חוויית הזרות והאחרות שמהגרים יהודיים צעירים חווים בעת שהותם באולפן בקיבוץ. המחקר מרחיב את הבנת מושג הזרות כחוויה אוניברסלית ובת-קיימא. מחקר זה מעניין במיוחד, מפני שמדובר במהגרים המתנסים במעבר כפול (מעבר לבגרות ומעבר לארץ חדשה), ובקולטים בקיבוץ, שהוא קהילה משפחתית שיתופית הנתפסת כמעין "בית קטן" בתוך מדינת ישראל, שהיא "הבית הגדול". המאמר מעמת מושגים הנתפסים כמאפיינים את אורח החיים הקיבוצי כמו "בית", "משפחה" ו"חיים משותפים" עם מושגים כמו זרות, שוליות וחוסר שייכות, דבר המחדד את המתח ביחסי הקרבה-ריחוק במפגש המתואר.

הספר מערער על גישות אוניברסליות שכיחות ומבקר את השימוש המכליל בתיאוריות שאינן תואמות תרבויות שונות. כזהו למשל מאמרה של צ'ידם קאוצ'ביש מטורקיה, על "חיברות בפרספקטיבה בין-תרבותית: השלכות להכשרה ולהתערבות". המאמר מציע תוכנית התערבות המגשרת בין מאפייני חיברות מערביים למסורתיים, בקרב אימהות וילדים עניים החיים בהקשר עירוני. כזהו גם מאמרו של דורית רואר-סטריאר ומרים רוזנטל, "חיברות בישראל: תהליכי שינוי ושימור במטרות גידול ילדים", העוסק בתחום הפסיכולוגיה ההתפתחותית הבין-תרבותית. החוקרות מציעות מסגרת מושגית שבאמצעותה הן מגיבות על גישות אוניברסליות בנושא של הבנת תהליכי חיברות ומדגישות את חשיבות ההקשר התרבותי בהבנת התפתחות הילד ומשפחתו.

תוך-כדי הקריאה בספר נפרסת גם המחויבות למחקר רגישת-תרבות. שיטות המחקר, בחירת המדגם, כלי המחקר ואף תכני המחקר חייבים להיבחן ביחס לתרבות החוקר ונחקריו. התמודדות זו מעלה שאלות חשובות באשר לגישות לחקר היחסים הבין-תרבותיים והשפעתן על תוצאות המחקר. דוגמה לכך ישמשו כלי המחקר שפיתח מוחמד חאג' יחיא במחקרו "עמדות של נשים ערביות כלפי דפוסי התמודדות שונים עם אלימות נגד נשים על ידי בני זוג". מחקר זה מדגיש את חשיבות ההקשר התרבותי מבחינת תפיסות הנוגעות למבנה משפחה, תפיסות דתיות ועוד. מאמר זה אף מלמד עד כמה התערבות שאינה רגישת-תרבות עלולה להזיק ואף לסכן את חי הלוקה, במקרה זה האישה וילדיה.

מקריאת הספר ניתן ללמוד על הצורך בחינוך ובהכשרה להתערבות רגישת-תרבות, בין באוניברסיטאות ובין בשירותי האנוש. כמו-כן, התערבות רגישת-תרבות מחייבת

את המטפלים לבחון את ההבדלים האפשריים בינם ובין הלקוח, וללמוד את ההשלכות של הבדלים אלה על עיצוב אסטרטגיות ההתערבות והיחסים הבין־אישיים הנרקמים ביניהם. לעניין זה חשוב גם המסר העולה מן הפרק שכתב ג'ון ברי, חוקר ידוע בתחום מקנדה, "מכור היתוך לרב־תרבותיות: השלכות למערכת ההשכלה הגבוהה ולהכשרת עובדי רווחה וחינוך", באשר להתאמות התרבותיות שצריכים לבצע מוסדות אלה מבחינה ארגונית ותפיסתית, כמו גם המסר הביקורתי העולה מן הפרק שתרם לספר אליעזר יפה על המוסדות האמונים על הכשרת עובדי שירותי הרווחה. פרופ' יפה דן בשילוב סטודנטים טעוני הזדמנויות בבית־הספר לעבודה סוציאלית באוניברסיטה. הוא מבקר את מדיניות הסינון והמיון בקבלת התלמידים. הפרק מתאר את ניסיונו של המחבר לשנות את המדיניות לקבלת תלמידים לאוניברסיטה העברית, מדיניות הממסדת לדעתו את אי־השוויון בכך שהיא פוגעת בהזדמנות של בני תרבויות אחדות לרכוש השכלה גבוהה.

חשיבותו של הספר היא בניסיון של מרבית הפרקים לתרגם את תוצאות המחקרים המוצגים לעשייה מקצועית. בספר מובאות דוגמאות והצעות קונקרטיות ליישום. כך, למשל, המודל שמציגים אליעזר ויצטום ויהודה גודמן, "הפרעה, סיפור, טיפול: התערבות אסטרטגית נרטיבית רגישת־תרבות באוכלוסייה חרדית", שבו הם מתעדים ומנתחים הבניה נרטיבית רגישת־תרבות של ביטויי מצוקה. דוגמה נוספת היא מאמרן של ניבי דיין ונורית ניראל על מודל "רפואה שלמה" לקידום בריאות יוצאי אתיופיה, המשתמש בכלים של גישור בין־תרבותי.

עשייה המתמודדת עם שונות תרבותית היא עשייה משותפת, הדדית ופתוחה, המאמינה בכוחם של אנשים מכל תרבות שהיא להוסיף ידע חדש שיש בו כדי להיטיב את חייהם ואת חיי סביבתם. כפי שמדגימה נאדירה שלהוב־קיבורקיאן במאמרה, "לחסום את הנידוי: התערבות רגישת־הקשר לטיפול באלומות נגד נשים". המאמר מתאר עשייה העושה שימוש בפסוקי קוראן ובסיפורי עם והנסמכת על חוקים, נורמות, ערכים ושירותים קיימים ומבוססים בתרבות. עבודה כזו מדגישה כיצד להעניק שירות המסייע לאנשים תוך שימוש בנכסים ובכוחות התרבותיים שלהם.

מכלול הפרקים מלמד עד כמה חשובה בקיאותו של המטפל בתרבות המטופל. מכאן נובע ערכם של הגמישות, של חוסר השיפוטיות, של הניסוי והטעייה, כמו גם של הדיאלוג, לשם בירור משמעותן של סוגיות שונות ברובד התרבותי וברובד האישי. הספר מדגיש, שהתמקדות בעזרה לפרט להסתגל לסביבתו אינה פתרון יחיד. הבנה מקיפה של זהות האדם ביחס לתרבותו, של יחסי הגומלין הבין־תרבותיים, של היחסים בין קבוצות שונות ושל השפעת המדיניות על התרבות, מרחיבה את אפשרויות ההתערבות. בהקשר של הפרקטיקה, חשוב במיוחד להאזין לנימת סיומו של הפרק החותם את הספר, המצביע על הצורך החיוני בהטמעת שירותים רגישת־תרבות בקרב

הארגונים ומשרדי הממשלה הרלוונטיים לנושא. יש בכך סיום סמלי לספר כולו, המלמד על השינוי שראוי שיחול בשירותי אנוש. האתגר העומד לפניהם הוא התייחסות יעילה ואנושית לבני אדם מתרבויות שונות.

פרקיו של הספר מוסיפים ידע מושגי ומעשי על תרבויות שונות בארץ והדרכים לעבוד עמן. הם מלמדים, שהחברה הישראלית עדיין לא למדה כיצד להכיל את פסיפס התרבויות המרכיב אותה. בכך הם פותחים פתח לדיון על ההתמודדות שלנו עם התפיסות החברתיות והפילוסופיות בנוגע לזכויות הפרט וליחסי העוצמה בין קבוצות תרבותיות בחברה, לרבות יחסים בין גותני השירותים ללקוחות.

ארנה שמר

בית-הספר לעבודה סוציאלית ורווחה חברתית ע"ש פאול ברוואלד

האוניברסיטה העברית בירושלים

גבי שפֿלר, יהודית אכמון וגבריאל וייל (עורכים), סוגיות אתיות במקצועות הטיפול והייעוץ הנפשי. ירושלים: הוצאת ספרים ע"ש י"ל מאגנס, האוניברסיטה העברית בירושלים, 2003. 751 עמודים.

שינויים חברתיים ופיתוח טכנולוגי מואץ במיוחד בתחומי הביולוגיה והרפואה, במקביל לצמצום עוצמתם של מוסדות המשפחה והדת בחברה, הביאו בעת האחרונה לפריחה של העיסוק באתיקה. הגלובליזציה מחד גיסא, והרב-תרבותיות מאידך גיסא, יוצרות לעתים התנגשות בין ערכים ומעוררות דילמות שפתרון מורכב וסבוך. על רקע התפתחויות אלה גם העוסקים במקצועות הטיפול והייעוץ הנפשי, הבאים לסייע למטופל להתמודד עם שאלות קיומיות בסביבה המשתנה, נאלצים לחפש – אולי יותר מאשר בעבר – מענים לשאלות כגון: מה נכון? מה ראוי? מה חובה? מה אסור? עורכי ספר עב-כרס זה זכאים להתהדר בתואר "מקצועיות", על-פי ההגדרה המופיעה בפרק בשם זה שחיבר גבי שפֿלר (עמ' 76): התוצר הסופי של פרי עמלם משקף ידע, מיומנות והשקעה רצינית. זהו הספר המקיף והמעמיק ביותר שנכתב עד כה בעברית על הסוגיות האתיות שאתן מתמודדים אנשי מקצוע בתחומי הטיפול והייעוץ הנפשי בעבודתם היומיומית.

העובדה, ששלושת עורכי הספר הם פסיכולוגים קליניים, חברים בוועדת האתיקה של הסתדרות הפסיכולוגים ומורים לאתיקה מקצועית בשלוש אוניברסיטאות שונות בארץ, מוצאת את ביטויה בספר, בין היתר, במשקל הניתן בו לפסיכולוגים. מבין 35 המחברים, מלבד העורכים עצמם, 17 הם פסיכולוגים, מרביתם פסיכולוגים קליניים. בנוסף לכך, בין המחברים מצויים גם 6 פסיכיאטרים וגם נציגים ממקצועות אחרים, כגון משפטים, פילוסופיה, סיעוד, עבודה סוציאלית, ריפוי בעיסוק וטיפול באמנות חזותית.

לספר יש מספר מטרות מוצהרות: שיתוף הקוראים בהליכי החשיבה העומדים מאחורי עקרונות האתיקה המקצועית, דרכים לזיהוי דילמות אתיות בעבודה המקצועית ומתן כלים אנליטיים לפתרון האפשרי.

בספר כלולים 39 פרקים שחולקו ל-10 מדורים. שלושת המדורים הראשונים עוסקים במקומה של האתיקה המקצועית באופן כללי; בהגדרתה, ביסודותיה ובגבולותיה. ששת המדורים הבאים דנים בסוגיות אתיות בעבודה עם אוכלוסיות שונות, בגישות טיפוליות שונות ובתחומי עיסוק שונים. בין אלה ניתן למנות את הסוגיות האתיות הייחודיות ליעוץ ולטיפול בילדים, מתבגרים וזקנים, הסוגיות האתיות הייחודיות שבטיפול בהיפנוזה, בטיפול משפחתי, בטיפול מיני או בטיפול קבוצתי, וסוגיות אתיות באבחון, בהערכה, בהדרכה, במחקר ובהוראה.

במדור העשירי מובאים – לנוחיות הקוראים – תקנונים, כללים וקודים אתיים של איגודים, חברות ואגודות במקצועות הטיפול והיעוץ הנפשי.

מובן מאליו, שבספר רב-היקף ורב מחברים כמו הספר הנסקר אין זה קל להתמודד עם חזרות על עניינים המובאים בפרקים השונים. ואמנם, סוגיות כגון סודיות בטיפול, הסכמה מדעת, יחסי מטפל-מטופל ויחסים כפולים, חזרות ונדונות מחדש בפרקים השונים. יחד עם זאת, למרות החפיפה החלקית, ואולי בגללה, סוגיות אתיות מרכזיות אלה זוכות לדיון מעמיק בספר.

בין פרקי הספר הרבים, שכולם כתובים ברמה מקצועית גבוהה וכולם יש בהם כדי להעשיר את הקורא, רצוני להבליט את הפרק על אי-משוא פנים ויחסים אישיים שכתבו יותם בנוזמן, שהוא פילוסוף, ורחל בנוזמן, שהיא פסיכולוגית קלינית, פרק זה מגלה גישה רעננה בשופכו אור על סוגיה מורכבת. מסקנת הפרק, לפיה "שום פתרון – לא זה החסר משוא פנים ולא זה הנובע מיחסים אישיים – איננו מספק במלואו" (עמ' 131), אינה יכולה לרפות את ידי העוסקים בטיפול וביעוץ נפשי מלהמשיך ולחפש פתרונות לדילמות האתיות השונות בחיינו המקצועיים וגם האישיים, מפני שחיינו המקצועיים והאישיים קשורים, על-פי רוב, אלה באלה.

אבל עלי להעיר הערה של תמיהה על הפרק הפותח את הספר, שכותרתו "אתיקה מקצועית", ואשר כותבו, אסא כשר, הוא פילוסוף ומומחה לאתיקה מקצועית: פרק זה הוא היחיד בספר שאינו מלווה ברשימת מקורות. אמנם ייתכן, שכתובת הפרק לא דרשה ממחברו מאמץ מיוחד, אולי מפני שכפי שמציין שמשון רובין בפרק על קודים, עקרונות ואתיקה, "עם הזמן והמיומנות הידע הופך להיות חלק מאתנו." (עמ' 47). ולמרות זאת, קשה להתעלם משבועת היפוקראטס, שהיא הבסיס לאתיקה המקצועית של ימינו, ובה ניתן כבוד למורה, למי שהעביר אלינו את הידע שהצטבר עד כה. על-פי המסורת של היפוקראטס, אנחנו מכבדים את מי שתרמו לפיתוח הידע האנושי, הנבנה נדבך על נדבך. העדר מתן קרדיט למי שמגיע לו, יש בו, לדעתי, משום פגיעה באתיקה מקצועית.

פרקי הספר ככלל מרימים תרומה חשובה למדף הספרים של שלושה קהלים: (1) אנשי המקצוע במקצועות הטיפול והייעוץ הנפשי, להם מציע הספר חומר מחשבה רב ומדריך בעבודתם המקצועית; (2) מקבלי השירות, להם הספר מאפשר יתר שקיפות והבנה לגבי תפקידם של המטפלים בהם; (3) סטודנטים במקצועות הטיפול והייעוץ הנפשי, עבורם יהווה הספר מקור חשוב ללמידה בתהליך הכנתם לתפקידם המקצועי. יש לשבח את העורכים, המחברים ואת ההוצאה לאור על איכות פועלם.

רות לנדאו

בית-הספר לעבודה סוציאלית ורווחה חברתית ע"ש פאול ברוואלד,
האוניברסיטה העברית בירושלים

דלית יסעור-בורוכוביץ, אלימות אינטימית: עולמם הרגשי של גברים מכים, תל-אביב: הוצאת רסלינג, 2003. 151 עמודים.

אלימות במשפחה היא אחת הבעיות החברתיות שאינן יורדות מסדר היום הציבורי, המשפטי והמקצועי. רוב המחקר והידע בתחום זה עוסק במצבן של נשים מוכות ומתייחס לתיאור התופעה, לדרכי ההתמודדות עמה ולגישות התערבות לטיפול בה. יש פחות התייחסות תיאורטית ומחקרית לגברים אלימים ולמצבם הרגשי.

הספר הזה עוסק בפן הגברי של התופעה. מתואר בו עולמם הרגשי של שמונה-עשר גברים אלימים, כפי שהוא נבנה בסיפור חייהם. הספר נכתב על סמך עבודת מחקר שנעשתה במסגרת לימודי דוקטורט. מתודולוגיית המחקר היא איכותנית, מסוג תולדות חיים, והנתונים נאספו באמצעות ראיונות עומק עם גברים שהופנו אל החוקרת מטעם מרכזים לטיפול באלימות במשפחה.

בהמשך, באמצעות שיטת ההשוואה המתמדת, גיבשה החוקרת שלוש תמות מרכזיות אשר מתייחסות לתפיסת הגבר את משפחת המוצא שלו, את בת זוגו ואת גבריותו. היא קושרת בין התמות באמצעות שלושה פרופילים מרכזיים של גברים מכים ומתייחסת לקשר שבין גבריות, אלימות, אמוציונליות ושפה, כפי שאלה באו לידי ביטוי בדברי הגברים.

הספר פותח בסקירה תיאורטית ומחקרית של חקר רגשות באלימות אינטימית נגד נשים. הסקירה ערוכה לפי רצף התפתחות, מן הכללי לספציפי, מן הרחב לממוקד. סקירת הספרות ממצה, עדכנית וביקורתית. מופיעים בה באופן אינטגרטיבי וממצה הגדרות, תיאוריות ומחקרים הקשורים למושגים המרכזיים של המחקר (למשל, רגשות, אלימות, עצמי, נרטיב). מושגים אלה נבחנים בצורה ביקורתית לאור תיאוריות ומחקרים המסבירים את הקשר בין רגשות לעצמי, בין רגשות לאלימות, ומאפייניו הרגשיים של הגבר המכה. מלבד זאת, החוקרת דנה בגורמיה, במשמעויותיה ובביטוייה של האלימות.

בפרק השני מוצגות בפירוט שלוש תמות שעלו מתוך הראיונות. התמה הראשונה עוסקת במשפחת המוצא של הגבר ומציגה שלוש גרסאות של סיפורי החיים. בגרסה הראשונה הזיכרון הרגשי המרכזי של הגברים הוא היותם מיוחדים לעומת שאר בני משפחתם ועדיפים תמיד על־פני האחרים – "נסיכים". בגרסה השנייה הגברים אינם זוכרים דבר או כמעט דבר מילדותם. דהיינו, קיימת התכחות מלאה או התכחות חלקית לעבר. בגרסה השלישית החוויה המרכזית של הגברים ממשפחת המוצא שלהם היא של אלימות פיזית או דחייה והזנחה רגשית, או נטישה מצד האב. בהמשך מתואר מקומה של האם כמוציאה לפועל של עמדות האב או כסובלת, אף היא, מאלימותו של האב, אך מנסה להיות קשובה, במידת מה, לצורכי בנה.

התמה השנייה עוסקת באופן שבו הגברים תופסים את בת הזוג ואת הזוגיות. היא מכונה בשם "אילוף הסוררת". מוצגות שתי טקטיקות מרכזיות לתיאור הקשרים עם בנות הזוג. בטקטיקה הראשונה המערכת הזוגית נתפסת כמתכון קבוע, מוכתב מראש ונוקשה, אשר הגיע לשבר גדול באופן מפתיע ולא צפוי; בטקטיקה השנייה מוצגת בגידה גדולה של האישה בבן זוגה. כלומר, הגברים מציגים תחילה דמות נשית אידיאלית אשר לאחר אירוע כלשהו או בתהליך בלתי מוסבר הופכת להיות מרדנית, בוגדנית שלא תפקדה כפי שהם רצו או כפי שציפו ממנה.

התמה השלישית היא תפיסות הגבריות של הגברים. הגבריות האידיאלית לדעתם מאופיינת בארבע הנחות קבועות המתוות את הגבריות הרצויה: הגבר מכתוב את הכללים. גבר אמיתי הוא גבר עצמאי מבחינה כלכלית ורגשית, אשר "יכול להסתדר" ללא עזרה מאחרים. גבר חייב להיות חזק בעיקר מן הבחינה הפיזית. כמו־כן עדיף שהוא יימנע מגילוי רגשות מאחר שאלה עלולים להיות עניין בעייתי.

בהמשך מוצגת חוויית הגבריות של הגברים האלה כפי שנתגלתה בעת הראיון, לפיה תחושת הכישלון של המרואיינים באה לידי ביטוי בבניית הזוגיות, בביתם, בתחושת חוסר עצמאות, בתלותיות, ובהיותם נשלטים בידי רגשות. כל אלה מעוררים בהם רגשות של חוסר גבריות המאיימת על הווייתם ועל זהותם.

בפרק השלישי מוצגים שלושה פרופילים רגשיים מרכזיים של גברים אלימים כפי שעלו מתוך הראיונות. הראשון הוא "הטיפוס הנזקק", המופעל בעיקר כתוצאה מהזדהות רגשית עם הרגשות הקורבניות של בת הזוג והזדקקות לאישור ממנה הנובעת בדב־בד עם תחושת כעס וצורך באלימות כדי להפריד את עצמו ממנה ולהגדיר את קיומו וגבולותיו. הטיפוס השני הוא "הטיפוס המבולבל מבחינה רגשית", אשר חווה הצפה רגשית של חולשה, חוסר אונים, מתח ואמביוולנטיות כלפי עצמו וכלפי בת הזוג. אלה נפתרים באמצעות החצנה של תחושת כעס ושימוש באלימות. הטיפוס השלישי חי בפער בין הציפיות מבת הזוג ובין התנהגותה של בת הזוג בפועל, פער המוביל לתחושה של כישלון בהשגת שליטה על בת

הזוג ועל חייהם. תחושה זו מובילה לתחושה של התעוררות עזה ואלימות כתוצאה ממנה.

לגבי כל אחד מן הפרופילים החוקרת מתארת בצורה סכמטית את ההקשר המתניע ואת שרשרת הרגשות המובילה להתפרצותה של האלימות.

את הספר מסיים פרק על גבריות, אלימות, אמוציונליות והקשר ביניהן. כמו־כן נדונה תרומתו של המחקר לחקר הרגשות האנושיים ולחקר אלימות גברים כלפי בנות זוגם. השימוש שנעשה בספר זה בשיטת המחקר הנרטיבית מאפשר את השמעתו של הקול הגברי המשותף, שטרם נחקר מספיק.

בחלקו האחרון של הספר מוצגים שלושה סיפורי חיים של הגברים: "אני ז'אן ד'ארק של המשפחה שלי", "אני השחקן" ו"במשפחה, כל אחד צריך לדעת את המקום שלו". בסיפורים מופיעה התייחסות לתקופות בעלות משמעות בחיי הגברים, לתפניות שהיו בחייהם, לציוני דרך ולנושאים מרכזיים שעלו במהלך הראיונות, אך הוא מוקדש בעיקרו לניתוח פרשני של עולמם הרגשי של הגברים.

החוקרת מצליחה לשזור בהדרגה את התכנים המורכבים של הנושא ולהציג ממצאים ופרשנות מרתקת, מפורטת ומנומקת היטב. האופן שבו מוצגים הממצאים נוח וזמין; הפרשנות שלהם מעוגנת בציטוטים מייצגים והספרות המקצועית המלווה את הספר היא עדכנית ורלוונטית והחוקרת התמודדה עם שפע החומר בצורה אינטגרטיבית, מעמיקה וחדשנית. בין פרקי הספר משולבים שירים רלוונטיים היוצרים הפוגות בקריאת הטקסט ומוסיפים לניתוח גם ממד ספרותי. מלבד זאת, עושר השפה ואהבת המילה ניכרים לכל אורך הקריאה ומקנים לקוראים חוויה לימודית מעשירה ומיוחדת במינה.

נוסף על כל אלה, החוקרת המחברת מגלה כאן רגישות, הבנה ומודעות אישית ומקצועית למגדר ולנושא הטעון והרגיש הזה והיא מיטיבה להציג גם עמדות שאינן מקובלות עליה, באופן אמין, לא שיפוטי, אך גם באופן שאינו מצדיק את מעשי האלימות ואינו מפחית מחומרתם. כמו־כן, ניכרת תשומת לב ורגישות לפרטים קטנים ולניואנסים בדברי הגברים ובהתבטאות המילולית והלא מילולית שלהם. רגישות זו תורמת להעשרת הממצאים ופרשנותם ועושה אותם מרתקים עוד יותר.

בכתיבה ניכרים עושר תוכני וקוהרנטיות מבנית בסדר הדברים ואופן עריכתם – מן המפורט לממוקד, מן הכללי לספציפי. יחד עם זאת, בחלק מן הפרקים חסר הסבר מקדים על אופן הצגת הממצאים וניתוחם. ייתכן שסיכום תמציתי בסוף כל פרק ופרק, הדגשת פרטים מרכזיים בתוכם או שימוש באמצעי המחשה חזותיים היו מסייעים להבנת תמצית הדברים וכוונתם השלמה.

האם יוכלו אנשי מקצוע להיעזר ולהסתייע בספר זה? ייתכן. עיון בספר מציג ידע עשיר על אלימות בכלל ובעיקר על תפקידם של רגשות במסכת האלימות נגד

נשים. החוקרת מיטיבה לתאר את ההקשר המתניע ואת השרשרת הרגשית שקיימת עד לחוליית הכעס והתעוררות האלימות. כמו־כן, שיטת המחקר הנרטיבית מסוג תולדות חיים מאפשרת ללמוד על התפתחותם הרגשית, התפיסתית וההתנהגותית של הגברים לאורך כל חייהם ומאפשרת להבין תהליכים ותופעות אנושיות וללמוד אותם באופן רחב ומופשט יותר. העמקה בהקשר החברתי־תרבותי של הממצאים ובהשלכות המחקר לפיתוח מדיניות היתה מרחיבה את היריעה ותורמת להגדלת היקף קהל היעד של הספר.

הילה כהן*

בית־הספר לעבודה סוציאלית ורווחה חברתית ע"ש פאול ברוואלד,
האוניברסיטה העברית בירושלים

אילנה יונה (עורכת), שריף ואכד (עיצוב גרפי), קולות משכונת הקטמונים, תל־אביב: הוצאת אנדלוס, 2002.

ספר זה מספר את תולדותיה של שכונת הקטמונים בירושלים החל משנות ה־50 ועד היום, כפי שמספרים אותן תושבים ופעילי שכונות. זהו ספר יחיד במינו בכך שהוא מציג פרספקטיבות וקולות שונים על שכונה שנהוג לתאר רק את בעיותיה. בצד הסבל והקיפוח מתוארים בספר גם הטוב והיפה, ובמיוחד האנשים החזקים והמיוחדים שצמחו בה ויצאו ממנה. בכך הוא מספק מודל לחיקוי ולתקווה לילדים ולמבוגרים. לא תמיד אנו ערים לרמת ההרס שנגרם לנפשם של ילדים הלומדים שרק במקומות אחרים בארץ – אבל לא אצלם – יש דמויות שראויות לתשומת לב, כאלה שלומדים עליהן מספרים בבית־הספר. זהו אפוא תיקון משובח נפש.

את החומרים לספר אספו תלמידים ומורים של בית־הספר "קדמה" במשך שנת לימודים במסגרת תוכנית "קהילה וחברה". לצד ראינות שקיימו התלמידים והמורים עם קרובי משפחה, שכנים, פעילים חברתיים ובעלי תפקידים שונים בשכונה, נאספו גם חומרים מתוך ספרים, עיתונים וארכיונים. כספר היסטוריה שנכתב על הקהילה בידי תלמידים ומורים מן הקהילה, הספר הזה הוא המחשה מצוינת של התפיסה העומדת בבסיסו של בית־הספר הזה: בית־ספר המתקיים ופועל מתוך זיקה ישירה לקהילה, מקיים עמה דיאלוג, תורם לה ונתרם ממנה. נראה, שכתובת ההיסטוריה בידי אנשי הקהילה, כסובייקטים המגדירים בעצמם את הווייתם, ולוקחים חלק פעיל בעיצוב עולמם, מהווה גם המחשה נפלאה לעוצמה הנובעת מתהליכים חינוכיים וחברתיים שבית־הספר "קדמה" פועל לאורם.

* הילה כהן היא עובדת סוציאלית. בימים אלה סיימה כתיבת עבודה לקבלת תואר שני על הנושא "חווית השהות של נשים במקלטים לנשים מוכות", במסגרת התוכנית לניהול מלכ"רים וארגונים קהילתיים בבית־הספר לעבודה סוציאלית ורווחה חברתית ע"ש פאול ברוואלד באוניברסיטה העברית בירושלים.

שכונת הקטמונים מציבה מראה ביקורתית מול תהליכים ודפוסים של אי־שוויון בחברה הישראלית. המחאה שצמחה בשכונת הקטמונים מאז ימי הפנתרים השחורים ותנועת האוהלים, העלתה למודעות הציבור נושאים שונים הקשורים לזכויות אזרח בסיסיות, בעיקר בתחומי הדיור והחינוך. יש חשיבות רבה היום לתייעוד ההיסטורי שהספר מספק על השכונה, כדוגמה לשכונות ולאזורי מצוקה נוספים, מאחר שהוא שופך אור על התנאים להיווצרותם של עוני, מצוקה ופשע, ועל המדיניות הכושלת המובילה ציבורים גדולים בחברה הישראלית לחיי שוליות ועוני. הספר ממחיש את המציאות של אי־שוויון הגדל והולך בחברה הישראלית ואת המקור להיווצרותם של מתחים ואלומות.

שני נושאים מרכזיים שזורים בספר. האחד הוא נושא הדיור, החל ממצוקת הדיור של העולים, שרובם הגיעו מארצות ערב, דרך המאבקים של תנועת האוהלים וקבוצות נוספות, ועד חוק הדיור הציבורי (1998), ובג"צ הקרקעות (2002), שעורר דיון מחודש בחלוקה צודקת של קרקעות המדינה. הנושא השני שהספר עוסק בו הוא החינוך, ובעיות החינוך השונות שתלמידים מן השכונות והפריפריה חשופים להן, עד הקמתו של בית־הספר "קדמה". בפרק העוסק בעשורים הראשונים של שכונת הקטמונים, ובמעבר מן המעברות לשיכונים, מובאים עדויות וזיכרונות על מציאות החיים הנובעת ממדיניות האכלוס של הגורמים שקלטו את העולים, שמרביתם עלו כאמור ממדינות ערב. צפיפות דיור מתוארת בפי תושבי השכונה כטראומטית והרסנית. החוויה של החיים בצפיפות דיור בלתי אנושית מלווה במצבה הפיזי הירוד של שכונה מוזנחת ונעדרת שירותים בסיסיים, שאין בה שבילי גישה ומדרכות, מגרשי משחקים וספורט, שירותים חינוכיים כגון מרכז מסחרי, סניף דואר, בית־מרקחת, שירות תעסוקה, תאי טלפון ציבוריים, מוסדות חינוך משלים, ואף לא בית תרבות אחד.

במישור החינוך הספר מספק מידע ותיאורים על החוויה האישית של התושבים. מתוארת איכות החינוך הירודה שזכו לקבל תושבי השכונה, המשאבים הדלים, הרמה הנמוכה של סגל ההוראה, והתיוג השלילי שהודבק ליכולתם האינטלקטואלית של הילדים מארצות ערב. הקונצפציה של הממסד החינוכי ביחסה לתלמידים מזרחיים כבעלי יכולת לימודים נמוכה מזו של בני גילם האשכנזים הביאה לציפיות נמוכות ולפגיעה במרבית הילדים המזרחיים. ד"ר אלי מועלם מספר על חוסר האמונה של המורים בתלמידיהם: "מכם לא ייצא כלום" היה מסר שחזר ונשנה בפי המורים בבית־ספרו בקטמונים. בהתאם לתפיסה זו הופנו תלמידים אל החינוך המקצועי ונמנעה מהם הגישה ללימודים עיוניים, ולקבלת תעודת בגרות מלאה, המהווה כרטיס כניסה למוסדות להשכלה גבוהה. כלומר, נמנעה מהם האפשרות לצאת ממעגלי העוני אל הניידות חברתית שמערכת החינוך היתה אמורה לספק. מצב זה נמשך עד עצם היום

הזה. במקומות רבים במדינת ישראל, בעיקר בשכונות ובעיירות פיתוח, אין כמעט בתי־ספר עיוניים אשר מכינים את התלמידים לבחינות הבגרות וללימודים אקדמיים, והם מוכווניים למסלולים מקצועיים המועידים אותם למקצועות של עבודת כפיים והכנסה נמוכה.

פרק נרחב בספר עוסק בבית־הספר "קדמה" עצמו, ובמאבק להקמתו נוכח התנגדות וחוסר תמיכה מצד הממסד החינוכי. הרעיון שהיה בבסיסו של "קדמה" היה פשוט: חינוך טוב צריך להינתן לכולם באופן שוויוני. רעיון זה הניע קבוצה של מורים, הורים ותלמידים לפעול להקמתו של בית־ספר עיוני איכותי לילדי הקהילה. בניגוד לתפיסות סטריאוטיפיות של חוקרים ואנשי הממסד החינוכי, לפיהן הישגים נמוכים של תלמידים משכונות ומעיירות פיתוח מיוחסים למאפיינים משפחתיים ותרבותיים, טענו אנשי "קדמה", ואף הוכיחו זאת, שגורמים כגון איכות בתי־הספר ורמת הציפיות מן התלמידים יכולים ליצור תמונה שונה ולשנות את הישגיהם. "קדמה" פועל מתוך אמונה ביכולת הלימוד העיונית של התלמידים וביכולתם להשיג תעודת בגרות, ומביא אותם להישגים בהתאם.

בית־הספר "קדמה" מתמודד לא רק עם רמת החינוך הירודה שהועידה המערכת לבני השכונות, אלא גם עם הניסיון למחוק את השורשים, הזהות והמורשת התרבותית שהביאו עולי ארצות ערב אתם וההתעלמות מאלה. כור ההיתוך ומיזוג גלויות היו מילות המפתח בעשור הראשון להקמת המדינה, כאשר האידיאולוגיה שעמדה מאחורי מדיניות הקליטה היתה ליצור "כור היתוך", מקום שבו העולים החדשים היו אמורים להשיל מעצמם את עברם, מסורתם, והמורשת והתרבות שלהם. הכוונה היתה להטמיע את המזרחיים בתרבות השלטת. ניסיון זה הורגש בכל תחומי החיים ובעיקר במערכת החינוך, שלא כללה בתוכנית הלימודים את ההיסטוריה, המידע והמורשת המזרחיים.

בית־הספר "קדמה" נועד לחזק את יכולתם של התלמידים להרגיש שהם שייכים למעגלי החיים השונים: משפחה, קהילה, החברה הישראלית והעולם כולו. תוכנית הלימודים כוללת בנוסף לתוכנית הלימודים הרגילה, גם את המורשת הקהילתית של תושבי השכונה, במטרה להגביר את הקשר של התלמידים והוריהם עם בית־הספר, ובדרך זו להעצים אותם ולהגביר את סיכוייהם להצלחה. כך מטפח בית־הספר את הזהות התרבותית של התלמידים והוריהם ומעניק להם תחושה של זהות ושייכות והרגשה שהם שותפים שווים במרקם החברתי הישראלי ויכולים להשפיע על החברה. הספר מביא ציטוטים של תלמידים, הורים ומורים רבים, שמהם עולה שוב ושוב תחושת השייכות והאהבה לבית־הספר, והקשר החזק עם המורים – קשר של קרבה, כבוד, אמון ואכפתיות.

הספר "קולות משכונת הקטמונים" נטל על עצמו את התפקיד החשוב של השמעת

קולם של אזרחים שחוו אפליה והתנשאות מצד הממסד. אזרחים אלה לוקחים לעצמם עתה את החירות להגדיר בעצמם את המציאות שלהם, את ההיסטוריה והזהות שלהם, מתוך תביעה לשוויון ולצדק חברתי, הן במישור של חלוקת ההון הכלכלי, והן במישור של השותפות בעיצוב המדיניות והתרבות בישראל.

זהו ספר חשוב שרצוי כי ישפיע על מעצבי דעת קהל, אנשי חינוך ותקשורת. כדי להשיג מטרה זו אפשר שהיה רצוי לערוך אותו באופן הדוק ומתומצת יותר, תוך שמירה על מגוון הקולות הרבים הבאים בו לידי ביטוי. על-מנת לחדד את הקשר בין הסיפור ההיסטורי ובין תמונת ההווה והבנתה, היה רצוי, לטעמי, לוותר על הדימוי החזותי של הספר כספר היסטורי רצוף בטקסט, ומאזיר בתמונות שחור-לבן קטנות המודפסות באיכות נמוכה, ולהוסיף תמונות צבע גדולות ונוקבות המשקפות ומחדדות מציאות חיים עכשווית קונקרטיה ומטרידה. מעצבי מדיניות צריכים לקבל המחשה על הקצנת הפערים בחברה הישראלית, בכל מה שקשור למשאבים כלכליים ותודעתיים. הרי עדיין מתקיימת אפליה כלפי המזרחיות-ערביות שבתוכנו היהודים, והיא זועקת לשמים ביחסנו אל הגר – זה שבקרבו אנו יושבים – תושבי ישראל הפלסטינים החווים אפליה והשתקה ממסדית, והיא מתקיימת ביחס לגר שהבאנו לישראל על-מנת להיות לנו לעבדים חסרי זכויות.

הספר מתאר מודל של שילוב עבודה חינוכית ואזרחית חשובה שיש מקום לשכפל אותה במקומות נוספים בישראל.

אסנת בר-אור*

ראש המחלקה לצילום,

בית-הספר לאמנות "קמרה אובסקורה", תל-אביב

אברהם יסעור, יעקב עובד, דני רוזוליו ומנחם רוזנר, צדק חברתי ושוויון בעולם משתנה, תל-אביב: הוצאת הקיבוץ המאוחד, סדרת קו אדום, 2003. 299 עמודים.

הדבר הראשון שמזדקק לעיני הניגש אל הספר היא העטיפה הכאילו ארכאית שלו. עטיפה המעוצבת בסגנון הדלות של שנות ה-60: קרטון כתום ועליו מודפסות בשחור ולבן המילים "צדק חברתי ושוויון בעולם משתנה". כאילו עוצבה הכריכה במחשב ביתי פשוט ולא מן הדור החדש ביותר, רחוק ככל האפשר מן העטיפות המתוחכמות ומרהיבות העין של האלף השלישי.

דומה, שלא בכדי בחרו המעצבים בעטיפה דלה זו, הזורקת את הקורא מן העולם

* אסנת בר-אור היא צלמת ואמנית. לאחרונה הציגה בתערוכה ובספר פרויקט צילום בשם "בית, ספר". פרי שיתוף פעולה של מוזיאון הרצליה, המשכן לאמנות בעין חרוד, הוצאת קו-אדום של הקיבוץ המאוחד, וקרן ארתור גולדרייך.

העכשווי לעולם האידיאולוגיות הגדולות של אתמול. גם הספר עצמו קורא תיגר על הריקנות העכשווית, שבה העטיפה היא הקובעת ולא התוכן, שבה יועצי התדמית תפסו את מקומם של אנשי ההגות ליד אוזנם של מקבלי ההחלטות ואשר בה הראוי והמוטעה מוחלפים בקליט ובלא קליט. במובן זה העטיפה משרתת את הרעיון בצורה מושלמת. היא כמו לוחשת לקורא – אני ספר מן העידן שבו האמינו בכוחם של רעיונות ומילים, עידן שבו "אל תסתכל בקנקן אלא במה שבתוכו" היה ערך יסוד.

אך לא רק בשטחיות עסקינן, אלא – ואולי בעיקר – בבלבול שבו מצוי האדם בעידן הפוסט-מודרני. כאשר הרב-תרבותיות מחד גיסא והפוסט-מודרניזם מאידך גיסא יצרו כאוס אחד גדול של עולם מושגים המציפים את האדם הממוצע ומשתקים אותו ובלי דעת מגשימים את נבואתו המחרידה של אלדוס האקסלי בספרו "עולם אמיץ חדש", לפיה בעתיד לא יהיה עוד צורך בשריפת ספרים, שכן האמת תטבע לה לאטה בים של זוטות. מגורל זה מבקשים מחברי הספר להציל את המושגים "צדק חברתי" ו"שוויון" ואת האידיאולוגיה הגדולה שמכוננת אותם. על מרכזיותם של שני מושגים אלה בעידן הבתר-עשייתי איש אינו יכול לחלוק, אך ללא בירור מדויק שניהם לא יוכלו להתממש. כדרכה בקודש, העמימות תכלה אותם. מכאן חשיבותו העצומה של ספר זה לכל מי שערכים אלה יקרים ללבו ובוודאי לכל איש מקצוע האמון על הנחלתם. הספר שב ומתווה את גבולות המפה ואת קווי המתאר של עולם המושגים הקשורים לנושאים אלה, והוא מבקש להגדיר מושגים אמורפיים אלה.

בעידן שבו כל קבוצה של בעלי עניין בשיח הציבורי הכללי מתהדרת בנוצות של צדק חברתי בירור זה הוא חיוני מאין כמותו. די להזכיר לרגע את ההפגנות מול משרד האוצר במסגרת המאבק נגד (ובעד) תקציב 2003, כאשר משני צדי הכביש נעמדו הארגונים החברתיים המתנגדים לתקציב ועל כרזותיהם נכתב "אם יש צדק חברתי יופיע מיד" ולמולם התייצבה קבוצת אזרחים שקראו לעצמם "אזרחים למען צדק חברתי אמיתי". ללא בירור רעיוני שכזה יקרה לצדק החברתי מה שקרה לאחיו הלבן, מושג "השלום", שהתרוקן למעשה מכל נפקות פוליטית מרגע שכולם, אבל כולם (מן הימין הקיצוני עד השמאל הסהרורי), הפכו אותו לדגלם. במקרים מעין אלה הוויכוח עובר משאלת המטרה לשאלת הדרך, וזו כידוע משנית בעיני מרבית בני האדם. במובן זה מחברי הספר מבקשים לשוב, כאמור לעיל, לעידן האידיאולוגיות הגדולות, שבו הגדרות היסוד היו ברורות לכל וקווי החזית בין השקפה להשקפה נראו מכל עבר. אלא שכידוע לא ניתן באמת להשיב את הגלגל לאחור ולפיכך ההגדרה שמבקשים מחברי הספר לתת מורכבת יותר מן המנשרים התנועעתיים ההם. היא נשענת על הגדרה בינתחומית המובנית בעיקר מגישות מתחום הפילוסופיה המדינית, הסוציולוגיה והפסיכולוגיה החברתית.

משום כך הספר מחולק לשלושה חלקים. הראשון, תחת הכותרת "הדיון העיוני", מבקש להציג לפני הקורא את התיאוריות המרכזיות המקובלות בימינו לבהינתן השאלות שבהן עסקינן. החלק השני, שכותרתו "ניסיונות הגשמה מרחיקי לכת", סוקר שניים מן הניסיונות המובילים בעולם להגשמת תיאוריות אלה: מוסד הקומונות בארצות-הברית ומוסד הקיבוץ בישראל. החלק השלישי מתיימר להציג תפיסות רעיוניות חדשות בעידן "העולם המשתנה".

עריכת הספר מתיישבת היטב עם נקודת המבט ההיסטורית: הקורא מקבל תחילה את התיאוריות, לאחר מכן הוא עובר לבחון את הפרקטיקות שהוקמו על בסיסן ולבסוף את התיאוריות החדשות שהופקו מתוך אותן פרקטיקות אחרונות. בדרך זו באה לידי ביטוי תפיסה המערערת על ההבחנה בין פרקטיקה לתיאוריה, הבחנה אשר אנשי האקדמיה, מתוך אינטרסים ברורים למדי, כמעט וקידשו אותה ובעיקר את ההייררכיה שהיא יוצרת. הספר מבהיר את העיקרון שלגבי דידי אין נכון ממנו: הפרקטיקות הטובות ביותר צמחו מן התיאוריות, והתיאוריות הטובות ביותר נבעו מן הפרקטיקות. הא בהא תליא.

החלק הראשון דן כאמור בגישות פילוסופיות, סוציולוגיות ופסיכולוגיות למושג הצדק בכלל ולצדק החברתי ולשוויון בפרט. הסקירה הפילוסופית, מפרי עטו של פרופ' אברהם יסעור, יוצאת מנקודת המוצא הרולסיאנית, קרי מן הדיון הליברלי במושג הצדק שעורר הספר *A Theory of Justice* עם פרסומו ב-1973, כאשר רולס אורג במסגרת דיון ליברלי בחירות ובנפקותה הקניינית גם אינטרסים שיכונסו לימים תחת מושג הצדק החברתי. דבר זה נעשה, בין השאר, באמצעות השימוש ב"מסך הבערות" – אותו מצב שבו המשתתפים אינם יודעים את מיקומם החברתי הקונקרטי כאשר הם קובעים את כללי ההתנהלות של החברה, ואז הם יכולים לקבוע בלי חשש של משוא פנים וניגוד עניינים את תבנית החברה הראויה בעיניהם. בדרך זו, נוצרת, אליבא דרולס, חברה "מאורגנת כראוי" (well ordered), שבה מוגנת לא רק חירותו של האדם, כי אם מובטחים גם עקרונות של שוויון הזדמנויות וצמצום פערים (למשל, בדרך של עיקרון שרולס מנסח בכינוי *maximum minimorum*, שיסעור מתרגמו בין השאר גם כ"הבטחת מינימום טובין לכולם"). חשוב להדגיש, שלפי רולס אין בכך סטייה מן הכפיפות למנגנון השוק, שכן התערבות זו נובעת מאותה הסכמה של היחידים ויישומה אף יגדיל בסופו של דבר את תשומות החברה בכללותה. כדרכן של עמדות אמצע, גם דרך ביניים זו ששורטטה ביד האומן הרולסיאנית, זכתה לביקורות מכל הכיוונים. מצד שמאל הוא הואשם בשירות מבני הכוח הקיימים בחברה, ובמילים ברורות יותר – בשירות הבורגנות ובעלי הנכסים. מנגד, מימין, תקפו אותו ליברטריאנים דוגמת נוזיק, אבי "מדינת שומר הלילה" (אותו טיפוס של מדינה מינימליסטית, שאינה

מורגשת לאורחיה וכל תפקידה לשמור עליהם בשנתם כאשר אין ביכולתם לעשות כן), בגלל עצם העיקרון הפטרנליסטי לטעמם, המגולם במדינה הכופה על אזרחיה צורת חלוקה שמצמצמת פערים.

מנקודה זו ממשיך יסעור לסקור את מושג השוויון ואופני מימושו. נקודת סיום זו מהווה נקודת פתיחה מתאימה לדיון שמנהל פרופ' מנחם רוזנר על גישות סוציולוגיות ופסיכולוגיות למושגי הצדק החברתי והשוויון. הדגש כאן הוא על תפיסת ההוגנות בפסיכולוגיה, לפיה האדם הרציונלי מזהה חלוקת משאבים בחברה כחלוקה ראויה או הוגנת כאשר זו תואמת את תרומת הפרטים לחברה כולה, איש איש לפי תרומתו. מנגד מוצבת המשוואה של הפסיכולוגיה הביקורתית, לפיה חלוקה ראויה היא זו הנקבעת לפי צרכים: איש איש מקבל לפי צרכיו. רוזנר משרטט גם את קווי החזית בסוציולוגיה. כאן ניצבות זו מול זו הגישה הפונקציונליסטית מול הגישה הביקורתית. לפי הראשונה, אי־השוויון בחברה מתקבל על הדעת כל עוד הוא מבטיח שבחברה יהיו כאלה שיסכימו למלא את התפקידים החיוניים לקיומה, ובעיקר את אלה הקשים שביניהם. מהנחה זו נגזרת הצדקת מתן תגמולים גבוהים יותר לאלה המקיימים תנאי זה. בדרך זאת אי־השוויון הופך להיות לא רק מוצדק, אלא גם אקוטי. מנגד, הגישה השנייה, כראוי לתוארה, אינה מתרשמת מחלוקת התפקידים לחיוניים יותר ולחיוניים פחות, שכן לדידם של האוחזים בגישה זו חלוקה זו משרתת את הסטטוס קוו ואת קבוצות האינטרס המכתובות אותו, וכידוע אין דבר פוליטי יותר ומניפולטיבי יותר מאשר שקיפות הסטטוס קוו. הסכמה לתגמולים שונים בשל חשיבות היתר של מקצועות ומשרות אחדים היא הסכמה לסטטוס קוו המביאה להעשרת העשירים ולעינוי העניים, תרתי משמע.

כל הנושאים האלה מובאים במסגרת של סקירה שקשה לערער על חשיבותה בנוגע לשינויים בעידן הנוכחי, העידן הפוסט־מודרני – משינויים בריבוד המעמדי ובניידות החברתית, עבור לקריסתן של מדינות הרווחה אגב שבירת שוקי העבודה, בעיקר אלה המאורגנים, וכלה בעליית הימין החדש והתעצמות התאגידים במסגרת הגלובליזציה. לסקירה היסטורית זו יש נפקות של ממש אליבא דרוזנר והיא נוגעת באפשרות לשוב למושגי "הצדק החברתי" ו"השוויון" של העידן הקודם. ליתר דיוק, אם אני קורא אותו נכון, היא נוגעת בחוסר האפשרות לעשות כן.

בחלק השני של הספר נדונים שניים מן הניסיונות המובילים בעולם להגשמת תיאוריות אלה: מוסד הקומונות בארצות־הברית ומוסד הקיבוץ בישראל. יעקב עובד מתאר את הקומונות האמריקניות במאות ה־19 וה־20. קומונות אלה ניסו לבנות חברה עבור חבריהן, שתאפשר אורח חיים שישלב ערכים סוציאליסטיים ודמוקרטיים, צדק חברתי ודמוקרטיה. אלא שהחברה הכלל־אמריקנית, שבמסגרתה הוקמו הקומונות, לא אפשרה להם לעשות זאת לאורך זמן. חברי הקומונות עצמם נקלעו לקשיים רבים,

כלכליים וחברתיים, שהובילו לפירוקן. לכאורה גורלם של הקיבוצים אמור להיות שונה, שכן הם הוקמו במסגרת חברה שקידשה (למצער כלפי חוץ) את אותם ערכים בדיוק. זו הסיבה שקריאת מאמרם של דני רוזוליו ומנחם רוזנר היא כה מתסכלת. למרות תנאי הפתיחה הטובים (הקיבוץ נתפס כיהלום שבכתר החברה כולה, מבחינה כלכלית מדובר היה בתאגידים חזקים שידעו לתגמל את חבריהם) ולמרות ההצלחות הרבות שקצרו הקיבוצים בדרך (למשל בהפיכת עבודות שנתפסו בעבר כ"נחותות" לעבודות ראויות), נקלעו הקיבוצים למשבר כלכלי גדול החל מתחילת שנות ה-80, משבר שבימים אלה ממש אנחנו מתחילים לראות את אותותיו, למשל, במראות הזוועה של חברי קיבוץ קשישים הנאלצים לפשוט יד כדי לקיים את עצמם. הדברים קשורים כמובן לתהליך של שינוי אופי החברה שהתחולל מחוץ לקיבוצים, כאשר עברה מדינת ישראל מקוטב סוציאליסטי לקוטב ניאוא־שמרני. כך או אחרת, הקיבוץ שינה את פניו: מקולקטיב לאוסף אינדיוידואלים המבקשים להגשים איש איש את מאווייו. הבעלות המשותפת עוברת הפרטה והשכר השווה עובר תהליך של דיפרנציאליות.

כישלונות מפוארים אלה וכישלונות אחרים הנביטו רעיונות חדשים ואלה מובאים בעיקר בחלקו האחרון של הספר. כוהני, למשל, התנועה הקומוניסטיאנית, הדוגלת בחיזוק מושג הקהילה ובבלימת הגורמים המפוררים אותה, תנועה שמחברי הספר מציינים בצדק כתנועה החסרה "אוריינטציה פוליטית מוגדרת", משום שהיא נתמכת הן בידי השמרנים והן בידי יריביהם המושבעים מן השמאל. כך מוצגת גם תפיסת "הדרך השלישית", שהיא כידוע פוליטית במובן זה שהיא אומצה (וגובשה) בידי מפלגות כמו מפלגת הלייבור הבריטית. דרך זו, שבכיר הוגיה הוא הסוציולוג אנתוני גידנס, מי שנחשב בכריטיניה ה"גורו של טוני בלייר" ואיש הרוח שהצמיח את תנועת ה"ניו־לייבור", שואפת לאחד את כלכלת השוק החופשי מחד גיסא ואת הכלכלה הממשלתית המתוכננת מאידך גיסא, מעין שילוב ידיים של היד הנעלמה ושל היד הנראית. בספר מוצגות לצד הצגת התפיסה גם ביקורות רבות שניתחו אותה, ולא רק ברובד פוליטי פשטני.

לצד רעיונות אלה, המתכנסים הלכה למעשה אל תוך המודל הקפיטליסטי, מקבלים את כלליו ומנסים לעדנו מעט (דוגמה לכך הוא כמובן מושג ה"חמלה" של ג'ורג' בוש הבן), מוצגות שתי תפיסות סוציאליסטיות המאתגרות את השיטה כולה: סוציאליזם עם שוק וסוציאליזם פוסט־תעשייתי. התפיסה הראשונה משתמשת במושג השוק לצורך הבניית סולידריות מחודשת וצמצום פערים, בין באמצעות בניית קואופרטיבים המנוהלים בידי עובדיהם (בעלות משותפת) ובין באמצעות פיזור זכויות הבעלות בין כלל האזרחים בחברה. התפיסה השנייה, זו של סוציאליזם פוסט־תעשייתי, שפיתח אנדרה גורץ, מתרחקת עוד יותר ממודל השוק ומציגה דגם אוטופי של חברה בעידן הנוכחי, שבה מצומצם פרק העבודה בחייו של כל אדם לטובת הרחבת פרקים אחרים.

בסיום הקריאה בספר כמו מתבקש לעבור לחלק הבא והוא הגשמת הרעיונות המובאים בחלק השלישי במציאות. הגשמה שאת ניצניה אנו רואים בשנים האחרונות (למשל, קיצור שבוע העבודה לטובת הרחבת מספר העובדים, רעיון שאימצה מרטין אוברי, שרת התעסוקה והסולידריות בצרפת, או רעיונות הדרך השלישית שמגשים בבריטניה של בלייר שר האוצר הבריטי גורדון בראון). יש לקוות, שרעיונות אלה יוגשמו בצורה מוצלחת יותר מאשר אלה המוצגים בחלק השני של הספר. או אז תוגשם שאיפת מחברי הספר, להגיע לאותה "חברה טובה", שבה צדק חברתי ושוויון הם לא רק כותרת לספר משובח, אלא גם תפיסות יסוד ממומשות בחיי היומיום.

יובל אלבשן*

הפקולטה למשפטים,

האוניברסיטה העברית בירושלים

עיון ראשון

ברברה ארנרייך. כלכלה בגרוש: איך (לא) להסתדר באמריקה. תרגום מאנגלית: אסף שור. (עם הקדמה למהדורה העברית מאת יוסי דהאן ויהודה שנהב). תל־אביב: הוצאת בבל, 2004.

ברברה ארנרייך רצתה להיווכח על בשרה האם ניתן לחיות משכר עבודה נמוך מאוד באמריקה – להשתכר פחות משבעה דולר לשעה, ללא דיוור, ללא חסכונות בבנק, ללא ביטוח בריאות וללא מערכת תמיכה כלשהי. ספרה הוא אתנוגרפיה המתארת כיצד כלכלת השוק משפיעה על חייהן של מנקות, חדרניות, זבניות, מלצריות ושאר עובדי שכר מינימום ומטה; כיצד חברה המוגדרת כחברה דמוקרטית מאפשרת לתעשיות לגלגל מיליארדים ולהתפרנס מפגיעה בחייהם, בפרטיותם ובזכויותיהם של אנשים העובדים בפרך ואינם מצליחים להתקיים מעבודה.

אדוארד ברקוביץ'. וילבר כהן, מפתח ומוביל מערכת הבטחון הסוציאלי בארה"ב. תרגום: אהוד שמאי. ייעוץ מקצועי: נירה שמאי. הרצליה: הוצאת הוד עמי, 2003. עמודים.

וילבור כהן, שנפטר בשנת 1987 בגיל 74, היה אחד מאנשי המפתח ביצירתה, בהתפתחותה ובהרחבתה של מדינת הרווחה בארצות־הברית. כהן, בן למהגר יהודי,

* עו"ד יובל אלבשן מנהל את המרכז לחינוך משפטי קליני לזכויות אדם ולאחריות חברתית, בפקולטה למשפטים של האוניברסיטה העברית בירושלים.